

MISCELLANEA BIOGRAFICZNE

ALICJA MATCZUK

Generał i bibliograf

Janusz Tadeusz Gąsiorowski (1889–1949)

Każdemu, kto interesuje się historią polskiej bibliografii, szczególnie zaś okresem międzywojennym, nieobce jest zapewne nazwisko Janusza Tadeusza Gąsiorowskiego, autora prac bibliograficznych z zakresu wojskowości. Wydanie tych dzieł, będących w istocie pierwszymi samodzielnymi, samodzielnymi polskimi bibliografiami wojskowymi, przyniosło twórcy uznanie i szacunek współczesnych oraz potomnych. Mimo niezaprzeczalnego wkładu generała Gąsiorowskiego w rozwój bibliografii polskiej, został zupełnie przez badaczy zapomniany. Jak dotąd nie podjęto próby opracowania pełnej biografii, niezbyt wielka jest też liczba publikacji na jego temat. Oprócz krótkich wzmianek w wydawnictwach leksykalnych¹, zawierających niemal identyczny kanon podstawowych danych, brak bliższych informacji o niektórych aspektach działalności Gąsiorowskiego². Również jego prace bibliograficzne są mało znane lub znane tylko w niewielkim stopniu³. A przecież

¹ P. Stawecki, *Gąsiorowski Janusz Tadeusz* [w:] *Słownik biograficzny generałów Wojska Polskiego 1918–1939*, Warszawa 1994, s. 119–120; H. P. Kosk, *Gąsiorowski Janusz Tadeusz* [w:] *Generacja polska. Popularny słownik biograficzny*, t. 1, Pruszków 1998, s. 148; *Janusz Gąsiorowski* [w:] *Czy wiesz kto to jest?*, red. S. Łoza, Warszawa 1938, s. 197; H. Wolszczanowa, *Janusz Gąsiorowski* [w:] *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement*, red. I. Treichel, Warszawa 1986, s. 60.

² K. Spruch, *Generał brygady Janusz Tadeusz Gąsiorowski (1889–1949) – dowódca 7 Dywizji Piechoty we wrześniu 1939 roku*, „Prace Naukowe WSP w Częstochowie. Zeszyty Historyczne” 2003, z. 7, s. 157–176.

³ Zob. *Bibliografia dziedzin i zagadnień wojskowych* [w:] E. Pigoń, *Bibliografia. Zarys zagadnień metodycznych oraz przegląd ważniejszych bibliografii*, Warszawa 1973, s. 93–95; S. Rosołowski, *Piśmiennicze źródła informacji o wojsku i możliwości ich spożytkowania w twórczości pisarskiej* [w:] *Wojsko w literaturze*, wybór i oprac. F. Kulej, J. Lewicki, Warszawa 1974, s. 97.

prace Gąsiorowskiego wciąż jeszcze są żywe, wciąż korzystają i będą korzystać z nich historycy wojskowości.

Dla pełnego zrozumienia i scharakteryzowania działalności bibliograficznej Gąsiorowskiego niezbędne jest przypomnienie – chociażby pobieżne – jego biografii, zwłaszcza faktów, które wiążą się ściśle z pracą zawodową i twórczą.

Urodzony 17 czerwca 1889 r. we Lwowie, Gąsiorowski wychował się w rodzinnym mieście. Po ukończeniu w 1907 r. gimnazjum filologicznego we Lwowie rozpoczął studia matematyczne i filozoficzne w Wiedniu. Rok później podjął decyzję o kontynuowaniu nauki w Krakowie na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Szkołę wyższą ukończył po dziewięciu semestrach w 1912 r.

Wychowany w duchu walk powstańczych, od dziecka brał czynny udział w pracach młodzieżowych organizacji niepodległościowych. Już w wieku dwunastu lat wstąpił do trójzaborowej organizacji konspiracyjnej „Przyszłość”, zwanej również „Pet”⁴. W okresie studiów działał w organizacji „Zarzewie”, powstałej w 1909 r. w zaborze austriackim. W 1910 r. znalazł się w szeregach Armii Polskiej, a następnie w Polskich Drużynach Strzeleckich, kolejno jako wykładowca, instruktor, członek Komendy Naczelnej PDS oraz komendant tej organizacji w Krakowie (1912) ze stopniem podchorążego. Od 1 października 1913 do czerwca 1914 r. Gąsiorowski odbył w Krakowie służbę w armii austriackiej jako jednoroczny ochotnik, pobierając w tym czasie dalsze nauki z zakresu wojskowości w Szkole Oficerskiej Rezerwy Artylerii. Z chwilą wybuchu I wojny światowej został zatrzymany w szeregach armii austriackiej. Walczył na froncie rosyjskim jako dowódca plutonu, baterii, adiutant dywizjonu i grupy kombinowanej. W grudniu 1916 r., będąc na urlopie zdrowotnym, zgłosił się do pracy w Komendzie Naczelnej Polskiej Organizacji Wojskowej (dalej POW), założonej przez Józefa Piłsudskiego w 1914 r., a powstałej w wyniku połączenia Związku Strzeleckiego i Polskich Drużyn Strzeleckich. Po zakończeniu urlopu nie powrócił do wojska austriackiego. W 1917 r. otrzymał przydział do Komisji Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu na referenta wydawnictw i wyszkolenia. Równocześnie pod przybranym nazwiskiem Karol Gostyński pracował konspiracyjnie w Komendzie Naczelnej POW. Poszukiwany przez Austriaków jako dezerters, ukrywał się aż do końca października 1918 r. W Wojsku Polskim Gąsiorowski znalazł się 1 listopada 1918 r. Pełnił m.in. funkcję szefa Sekcji Regulaminów i Wyszukolenia Wydziału Ogólnego Dowództwa Okręgu

⁴ Była to tajna organizacja młodzieży szkół średnich, mającą na celu przeciwdziałanie szkodliwym wpływom państw zaborczych poprzez zorganizowanie szkoły narodowej, podnoszenie poziomu moralnego i dzielności charakterów, formowanie polityczne i utrzymanie łączności trójzaborowej młodzieży.

Generalnego w Warszawie. Prowadził także prace organizacyjno-wydawnicze i redaktorskie z dziedziny wyszkolenia i regulaminów. W roku 1918 otrzymał przydział do sekcji nauk wydawniczych jako referent wydawnictw i regulaminów. Opracowywał regulaminy wojskowe i instrukcje. Jednocześnie kierował biblioteką Komisji Wojskowej Tymczasowej Rady Stanu⁵. W 1918 r. był jednym ze współtwórców „Bellony”, czasopisma wojskowo-naukowego⁶ i pisma dla żołnierzy „Wiarus”.

Brał udział w wojnie polsko-bolszewickiej jako dowódca 3 Pułku Artylerii Polowej i w zastępstwie III Brygady Artylerii. Po ukończeniu kursu w Wyższej Szkole Wojennej w Warszawie w 1923 r. został oficerem Sztabu Generalnego. W 1926 r. otrzymał przydział do Doświadczalnego Centrum Wojskowego w Rembertowie na stanowisko wykładowcy, następnie pracował jako szef gabinetu Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych. W 1931 r. został szefem Sztabu Głównego Wojska Polskiego. Tego samego roku Prezydent RP Ignacy Mościcki awansował go na generała brygady. Od 1935 r. pełnił funkcję dowódcy częstochowskiej 7 Dywizji Piechoty. W tym czasie mieszkał w Częstochowie w domu przy al. Wolności 30, który od tego czasu nazywany jest „willą generalską”. Podczas kampanii polskiej jego dywizja została rozbita przez niemiecką 2 Dywizję Lekką, a on sam dostał się 4 września 1939 r. do niemieckiej niewoli. Resztę wojny spędził w obozie jeńckim w Murnau. Po wojnie osiadł we Francji, gdzie zmarł 19 października 1949 r. Pochowany został na cmentarzu Les Champeaux w Montmorency⁷. O jego śmierci donosił „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza”, najpopularniejsze pismo emigracji polskiej w Wielkiej Brytanii⁸.

Generał Janusz Tadeusz Gąsiorowski (zdjęcie sprzed 1939 r.). Źródło: www.warsawto.net/bbs/read.php?tid=16506&page=e&fpage=5

⁵ Bibliotekę zorganizowano na potrzeby Komisji Wojskowej, ale w miarę rozwoju księgozbioru udostępniano go również czytelnikom z zewnątrz, ponieważ ogół oficerów, a szczególnie autorzy wojskowi i wykładowcy szkół wojskowych, napotykał brak literatury w pracy naukowej i dydaktycznej. Zob. K. Daszkiewicz, *Biblioteka Komisji Wojskowej*, „Bellona” 1918, z. 12, s. 937.

⁶ H.P. Kosk, *Gąsiorowski Janusz Tadeusz...*, s. 148.

⁷ Zob. *Cmentarz polski w Montmorency*, oprac. J. Skowronek et al., Warszawa 1986, s. 146, 269.

⁸ *Śmierć generała J. Gąsiorowskiego (1889–1949)*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” (Londyn) 1949, nr 251, s. 1.

Za swoje zasługi na polu walki Gąsiorowski był wielokrotnie odznaczany. Otrzymał m.in. Order Virtuti Militari 5 kl. w 1920 r., Krzyż Walecznych dwukrotnie w 1920 r., order Polonia Restituta 3 i 4 kl. w 1923 r. oraz Krzyż Niepodległości w 1931 r.

Zbieranie materiałów bibliograficznych dotyczących zagadnień wojskowych Gąsiorowski rozpoczął wcześniej, bo w 1911 r. – jako zaledwie dwudziestoletni student uniwersytetu – z chwilą, gdy został komendantem krakowskiego okręgu Polskich Drużyn Strzeleckich. Głównymi dziedzinami jego zainteresowań stały się bibliografia polskiego piśmiennictwa wojskowego i powstanie styczniowe, do których dołączyła później psychologia wojskowa. Rozpoczęte wówczas prace bibliograficzne podjął na nowo w niepodległej Polsce. Po latach, już jako oficer Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych, opracowywał także zestawy lektur dla inspektorów armii, wyższych dowódców i oficerów sztabu⁹.

Dlaczego właśnie bibliografią wojskową zajął się Gąsiorowski ze szczególnym zapalem i do pracy na tym polu działalności naukowej tak wielką przywiązywał wagę? Odpowiedź na to pytanie daje sam autor w przedmowach do swoich prac. Początkowo głównym bodźcem do zajęcia się bibliografią były potrzeby związane z kształceniem, praktyką i pracami badawczymi w organizacjach niepodległościowych. Gąsiorowski chciał ułatwić kolegom pracę nad zdobywaniem wiadomości o literaturze wojskowej oraz zorientować ich, gdzie mają szukać materiałów do swych prac oraz doskonalenia i aktualizowania wiedzy zawodowej. Z czasem, na podjęcie decyzji o kontynuowaniu pracy bibliograficznej poważny wpływ wywarła znajomość tej dziedziny. Mimo wieloletniej tradycji polskiego piśmiennictwa wojskowego brak było samodzielnych spisów z tej dyscypliny. Występowała ona w obrębie innych, niewojskowych spisów piśmiennictwa. Wiek XIX przyniósł poczynania historyków literatury (Feliks Bentkowski, Michał Wiszniewski, Wacław Maciejowski), starających się ująć w dziełach swych wśród całokształtu polskiej produkcji piśmienniczej również literaturę wojskową. Z tego okresu pochodziła *Bibliografia historii polskiej* Ludwika Finka (Lwów 1891–1914) obejmująca również piśmiennictwo wojskowe.

Wydaje się, że największy wpływ na rozwój zainteresowań naukowych, w tym bibliograficznych, Gąsiorowskiego miał Wacław Tokarz (1873–1937), historyk wojskowości i profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego¹⁰. Jako badacz doskonale rozumiał, jak wielkie znaczenie ma bibliografia w procesie naukowym jako podstawa wszelkich studiów i badań w dziedzinie wojskowości, szczególnie historycznych, a także w procesie wychowawczym

⁹ S. Rosłowski, *Z dziejów kultury intelektualnej wojska polskiego*, Warszawa 1980, s. 412.

¹⁰ A. Zamorski, *Wacław Tokarz – historyk i żołnierz* [w:] W. Tokarz, *Sprzysiężenie Wysockiego i Noc listopadowa*, Warszawa 1980, s. 5–31.

i ideologicznym. Poglądy te znał Gąsiorowski z wykładów Tokarza i bezpośrednich kontaktów z tym znakomitym uczonym. Należał bowiem do skupiającego się wokół niego zastępu uczniów¹¹, ponadto obaj działali w Polskich Drużynach Strzeleckich. Można sądzić, że to dzięki Tokarzowi Gąsiorowski nabrał zrozumienia dla zadań bibliografii i mimo braku wiedzy i doświadczenia podjął się żmudnej pracy bibliograficznej. W działaniach tych wspierał go Tokarz, nie szczędząc rad i wskazówek. Zaznaczy to zresztą Gąsiorowski w przedmowach do swoich prac bibliograficznych.

Gąsiorowski zadebiutował w roli bibliografa jako autor obszernej retrospektywnej *Polskiej bibliografii wojskowej*. Pierwsza myśl opracowania dzieła, rejestrującego polskie piśmiennictwo wojskowe, zrodziła się u niego w 1911 r. Początkowo zamierzał przygotować krótki podręcznik, mający ułatwić orientację w literaturze wojskowej wąskiemu gronu kolegów i znajomych. Jednak w miarę poszukiwań bibliograficznych materiału przybywało, a jego wartość naukowa i informacyjna rosła¹². Zdecydował wówczas, aby udostępnić zebrane materiały większej liczbie odbiorców. Być może był to odzew na postulat zgłoszony podczas pierwszej konferencji organizacji „Armia Polska”. Potrzeby związane z kształceniem kadry, szkoleniem żołnierzy wzmogły zainteresowanie piśmiennictwem wojskowym i informacją o tym piśmiennictwie. Literaturę militarną dotyczącą walk o niepodległość Polski wskazywano jako materiał do studiów wojskowych, a dla ich ułatwienia zlecono opracowanie bibliografii polskiego piśmiennictwa wojskowego¹³.

Opracowanie bibliografii – mimo pewnych trudności, wynikających w pierwszym rzędzie z konieczności przeglądania istniejących bibliografii i katalogów większych bibliotek oraz przejrzenia wielkiej ilości czasopism – posuwało się szybko naprzód i już przed wybuchem I wojny światowej gotowy był rękopis bibliografii. Wybuch wojny zniweczył sfinalizowanie przedsięwzięcia, sama zaś wojna i związane z nią obowiązki służbowe odsunęły Gąsiorowskiego na sześć lat od warsztatu bibliograficznego. Do pracy nad bibliografią powrócił dopiero w 1920 r., tym razem wspólnie z Kazimierzem Daszkiewiczem (1893–1972)¹⁴, ówczesnym kustoszem Centralnej

¹¹ J. Feldman, *Stanowisko Wacława Tokarza w historiografii polskiej*, „Przegląd Współczesny” 1939, t. 65, s. 227.

¹² Wstęp [w:] K. Daszkiewicz, J. Gąsiorowski, *Polska bibliografia wojskowa*, cz. 1, t. 2, Warszawa 1921, s. 7.

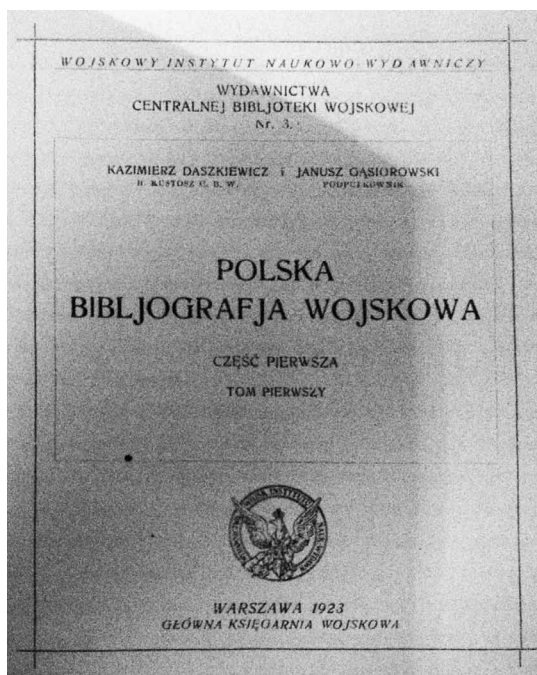
¹³ H. Bagiński, *U podstaw organizacji Wojska Polskiego 1908–1914*, t. 1, Warszawa 1935, s. 93.

¹⁴ Kazimierz Antoni Daszkiewicz (1893–1972) legionista, bibliotekarz, bibliograf; współorganizator Biblioteki Tymczasowej Rady Stanu, współpracownik Wacława Tokarza. Wspólnie ze Stanisławem Jarkowskim opracował *Bibliografię ważniejszych prac dotyczących prasy*

Biblioteki Wojskowej (dalej CBW), zajmującym się wówczas bibliografią piśmiennictwa wojskowego czasów najnowszych¹⁵.

Autorzy postanowili podzielić zebrane materiały na trzy części. Spowodowane to było charakterem i różnorodnością publikacji. Część pierwsza miała obejmować w dwóch tomach prace z zakresu nauk wojskowych, druga dotyczyć historii wojen i wojskowości polskiej wraz z naukami pomocniczymi. Zaś część trzecia zawierać miała literaturę dotyczącą szerzenia kultury i oświaty w wojsku, literaturę popularno-żołnierską, skautową itd.¹⁶

Z planowanych trzech części drukiem ukazała się tylko część pierwsza, zawierająca prace z dziedziny nauk wojskowych, z wyjątkiem historii wojskowości. Wyszła ona w dwóch tomach. Ze względu na aktualną zapewne wartość informacyjną, w pierwszej kolejności wydano w 1921 r. tom drugi za okres 1905–1920, a w 1923 r. tom pierwszy, obejmujący okres od czasów najdawniejszych do roku 1904, oraz dodatek. Oba tomy bibliografii ukazały się w Warszawie w ramach serii wydawniczej CBW. Dzieło autorzy zadedykowali marszałkowi Józefowi Piłsudskiemu¹⁷. Do czasu wydania *Polskiej bibliografii wojskowej* w formie książkowej była ona drukowana w czasopiśmie „Bellona”.

Karta tytułowa *Polskiej bibliografii wojskowej*, cz. 1, t. 1, Warszawa 1923. Źródło: Biblioteka Główna UMCS w Lublinie

polskiej (Warszawa 1922). Zob. H. Tadeusiewicz, *Daszkiewicz Kazimierz Antoni* [w:] *Słownik pracowników książki polskiej. Suplement*, Warszawa 1986, s. 42–43.

¹⁵ Ogłaszał na łamach czasopisma „Bellona” bieżącą polską bibliografię wojskową (1919–1920).

¹⁶ *Wstęp* [w:] J. Gąsiorowski, K. Daszkiewicz, *Polska bibliografia wojskowa*, cz. 1, t. 2, Warszawa 1921, s. 10.

¹⁷ *Ibidem*.

Podczas pracy nad bibliografią autorzy skorzystali z pomocy i wsparcia wielu osób. Wśród nich szczególną rolę odegrali: wspomniany już wcześniej historyk powstań narodowych i wojskowości płk dr Wacław Tokarz, znakomity bibliograf i historyk prawa prof. dr Stanisław Estreicher, antykwariusz Hieronim Wilder oraz dyrektor Centralnej Biblioteki Wojskowej ppłk Marian Łodyński¹⁸. Szybkie opracowanie bibliografii stało się możliwe dzięki życzliwości wielu bibliotek w Polsce i we Francji. Podstawową pracę autorzy wykonali pod nadzorem fachowym i przy współpracy Oddziału Bibliograficznego CBW.

Jak czytamy we wstępie do drugiego tomu *Polskiej bibliografii wojskowej*: „Odradzający się w pierwszych latach XX wieku polski ruch wojskowy wywołał potrzebę ujęcia bibliograficznego naszej literatury”¹⁹. Celem, jaki przyświecał autorom, była rejestracja prac z dziedziny nauk wojskowych od czasów najdawniejszych po współczesne, zobrazowanie produkcji wydawniczo-wojskowej, ukazanie dorobku polskiej myśli wojskowej oraz przypomnienie o chwale oręża polskiego. Łącznie w obu tomach bibliografii odnotowano 3954 pozycje.

Swoim zakresem *Polska bibliografia wojskowa* obejmowała piśmiennictwo z szeroko pojętych nauk wojskowych. Rejestrowała publikacje dotyczące m.in. administracji wojskowej, broni, geografii wojskowej, kartografii, duszpasterstwa wojskowego, strategii, taktyki, rodzajów wojsk, psychologii wojskowej, prawa wojennego, bibliotekarstwa i bibliografii wojskowej, sądownictwa wojskowego, wyszkolenia i organizacji armii. Pomijała natomiast piśmiennictwo z zakresu historii wojskowości, które miało się znaleźć w niewydanej drugiej części bibliografii. W tomie pierwszym dzieła pominięte zostały m.in. mowy sejmowe, projekty sejmowe komisji wojskowych oraz uniwersały. Warto zaznaczyć, że bibliografia uwzględniała prace osób cywilnych dotyczące problematyki wojskowej, natomiast nie zamieszczała publikacji osób wojskowych, nie związanych z wojskiem²⁰. Prace ogólne np. z medycyny, lotnictwa itp. wykazywano tylko wtedy, kiedy były one jednocześnie podręcznikami wojskowymi.

Bibliografia obejmowała piśmiennictwo polskie i z Polską związane ogłoszone drukiem od czasów najdawniejszych (Krzysztofa Gosiewskiego *Chistophori Corvini de Gosie... – 1524*) do 1920 r. Wzięto pod uwagę wydawnictwa zwarte, wydawnictwa ciągłe, artykuły z czasopism, rozprawy z dzieł zbiorowych, serie wydawnicze, odbliski, mapy, plany, rysunki, zdjęcia. Pod względem piśmienniczym uwzględnione zostały: encyklopedie, słowniki, bibliografie, podręczniki, pamiętniki, raporty, statuty. Bibliografia objęła,

¹⁸ Wstęp [w:] K. Daszkiewicz, J. Gąsiorowski, *Polska bibliografia...*, t. 1, s. 9–10.

¹⁹ Wstęp [w:] K. Daszkiewicz, J. Gąsiorowski, *Polska bibliografia...*, t. 2, s. 7.

²⁰ *Ibidem*, s. 8.

obok dzieł drukowanych, prace rękopiśmienne, które nie ukazały się w druku, w tym także przez wydawców zapowiedziane.

Materiał do bibliografii czerpali autorzy z różnych źródeł. Omówili je obszernie we wstępie do bibliografii. Najważniejszym źródłem były zbiory Centralnej Biblioteki Wojskowej oraz materiały zebrane już wcześniej przez samych autorów. Wykorzystano także różnorodne spisy bibliograficzne. Były to przede wszystkim retrospektywne i bieżące polskie bibliografie ogólne²¹ i dziedzinowe²². Nadto wykorzystano materiały bibliograficzne pozostawione przez ppor. Stanisława Nováka²³. Materiały pozyskiwano także z katalogów polskich bibliotek działających w kraju i za granicą. Sięgnięto również do katalogów księgarskich, antykwarskich oraz czasopism i pism zbiorowych.

Zadania bibliografii pojmowali autorzy nie mechanicznie, ale naukowo. Starali się opisywać piśmiennictwo w miarę możliwości z autopsji. Opis bibliograficzny był dokładny i zgodny z wytycznymi obowiązującymi w tym czasie. Druki autorskie opisywane były pod nazwą autora (nazwisko, imię i imiona), kryptonimem lub pseudonimem. W przypadku nierozwiązanych kryptonimów, zgodnie z powszechnym ówczesnie zwyczajem, stosowano inwersję, czyli przestawianie liter (tj. w dokumencie występowało np. A.W., w bibliografii – W.A.)²⁴. Dzieła anonimowe, których autorów nie ustalano, prace edytorskie i redaktorskie opisywane były pod pierwszym rzeczownikiem tytułu.

Obok nazwisk podano krótkie informacje o autorach. Były to przede wszystkim daty biograficzne oraz różnego rodzaju tytuły: naukowe (dr, prof.), wojskowe i zawodowe.

Opis zasadniczy pozycji obejmował następujące elementy: przy drukach zwartych – tytuł, podtytuł, oznaczenie wydania, pełny adres wydawniczy, objętość, format; przy publikacjach z czasopism – cytate wydawniczą: tytuł czasopisma (zwykle w skrócie), rok, numer (zeszyt), strony zajęte przez utwór, czasem format.

²¹ *Bibliografia polska* Karola Estreichera; „Przewodnik Bibliograficzny” Władysława Wiśłockiego (1878–1914); „Bibliografia Polska” Jana Czubka (1914–1919).

²² Np. *Bibliografia historii polskiej* Ludwika Finkla, *Bibliografia prawnicza polska XIX i XX wieku* Adolfa Suligowskiego (1911), *Bibliografia piśmiennictwa techniczno-przemysłowego* Feliksa Kucharzewskiego (1894), *Bibliografia piśmiennictwa z zakresu matematyki i fizyki i ich zastosowań* Teofila Żebrowskiego (1873), *Zbiór wiadomości do historii sztuki lekarskiej w Polsce* Ludwika Gąsiorowskiego (1838–1854).

²³ Wstęp [w:] K. Daszkiewicz, J. Gąsiorowski, *Polska bibliografia...*, t. 2, s. 8. Stanisław Novák ogłaszał w comiesięcznych zestawieniach *Bibliografię wojskową (od 1919 r)* na łamach „Bellony” (1919).

²⁴ A. Matczuk, *Polskie bibliografie nauk humanistycznych i społecznych. Historia i metodyka*, Lublin 2014, s. 253–254.

Ważną częścią opisu *Polskiej bibliografii wojskowej* była charakterystyka danej publikacji zawarta w adnotacji. Adnotacje księgoznawcze dotyczyły materialnych cech dokumentu, takich jak: rodzaj druku, język publikacji, forma piśmiennicza. Poruszały kwestię wątpliwego autorstwa, podawały nazwiska osób, którym dedykowane były prace, informowały o wcześniejszych wydaniach i przedrukach oraz odbitkach. Spośród adnotacji treściowych autorzy stosowali adnotację zawartościową, podającą pełny lub częściowy spis treści dokumentu i adnotację wyjaśniającą, zawierającą krótkie objaśnienie niejasnego tytułu bądź występującego w obcym języku. Poza adnotacjami w tomie 1 (do 1904 r.) podane zostały w skrótach wyrazowych nazwy bibliotek posiadających dany druk. Adnotacje w tym tomie ujęte były w nawias kwadratowy i umieszczone przeważnie na końcu opisu bibliograficznego, w tomie 2 zostały wydrukowane mniejszą czcionką niż opis zasadniczy.

Polska bibliografia wojskowa posiadała układ według chronologii wydawniczej. Całość pracy podzielono na siedem grup zasadniczych, obejmujących większe i mniejsze okresy czasu. Niewątpliwie zastosowany układ był użyteczny, ponieważ wydzieliał piśmiennictwo z lat dawniejszych o wartości dokumentarnej, interesujące bardziej historyka nauki niż czytelnika poszukującego informacji rzeczowej o wartości aktualnej. Ponadto ukazywał on narastanie dorobku wydawniczego, jego natężenie w różnych okresach czy latach.

Tom 1 obejmował cztery okresy: do 1800, 1801–1831, 1832–1870, 1871–1904; tom 2 pozostałe trzy: 1905–1914, 1915–1918, 1919–1920. W obrębie każdego okresu pozycje szeregowano alfabetycznie. W ramach hasła autorskiego pozycje bibliograficzne uporządkowano alfabetycznie według pierwszego wyrazu tytułu.

Prócz głównych pozycji bibliograficznych występowały w bibliografii odsyłacze autorskie i tytułowe. Ułatwiały one poszukiwania, wskazując pod różnymi hasłami pobocznymi miejsce opisu głównego. Stosunkowo liczne były odsyłacze dotyczące nazw autorów i innych współpracowników. Znalazły się tu przede wszystkim odsyłacze autorskie ogólne, prowadzące od różnych form nazwy autora do formy, która została przyjęta jako hasło opisu głównego, np. od części nazwiska złożonego wskazywała tę część nazwiska, pod którą zostały wykazane prace danego autora, od kryptonimu, pseudonimu do odkrytego nazwiska autora, od obcojęzycznej formy nazwy autora do formy spolszczonej, od autora wstępu, przedmowy do hasła opisu głównego, od tłumacza do autora dzieła, od współautora do opisu pełnego, znajdującego się pod nazwiskiem pierwszego autora. Występowały też odsyłacze tytułowe, prowadzące od tytułów dzieł anonimowych do nazwisk wykrytych autorów, odsyłacze od instytucji sprawczych do poszczególnych ich publikacji, a także odsyłacze przedmiotowe kierujące od osób, stanowiących przedmiot publikacji do hasła opisu głównego.

Dla ułatwienia poszukiwań oba tomy bibliografii zostały zaopatrzone w indeks rzeczowy. Ze *Wstępu* dowiadujemy się, że „Skorowidz rzeczowy oparty został w główniejszych zarysach na zasadach katalogu «wyrzów głównych» CBW. Ze względu jednak na zakres nauk objętych niniejszą bibliografią, jak również ze względu na niewielką w stosunku do zbiorów CBW ilość wymienionych prac, przyjęto pewne modyfikacje, które zbliżyły skorowidz ten nieco do typu katalogu działowego”²⁵. Zwraca jednak uwagę zbyt wierne przejmowanie sformułowań z tytułów (np. armii, artylerii), co sprawia, że indeks ten był właściwie połączeniem indeksu działowego i wyrzów głównych. Sprawność informacyjną indeksu podnosiły określniki, charakteryzujące bliżej tematykę pracy oraz liczne odsyłacze całkowite i uzupełniające. Rysem charakterystycznym dla metody opracowania indeksu przedmiotowego było wyłączenie z niego haseł dotyczących osób i połączenie ich z hasłami autorskimi w jednym indeksie osobowym²⁶.

Drugim indeksem dopełniającym oba tomy bibliografii był umieszczony w *Dodatku* „Skorowidz nazwisk i wyrzów naczelných”. Był to właściwie indeks osobowy wykazujący poza autorami także nazwy wszystkich współtwórców, tytuły pozycji opisanych pod tytułem tj. prac anonimowych, wydawnictw ciągłych oraz osoby występujące w tytule lub adnotacji. Zastrzeżenia musi budzić sposób cytowania kryptonimów w indeksie. Mianowicie kryptonimy wprowadzono do indeksu w takiej kolejności, jak figurują w opisach, a nie w publikacji, a w opisach stosowano – jak wspomniano – inwersję, czyli przedstawiano litery w kryptonimie.

Ponieważ każdy z tomów miał osobną numerację pozycji i własną paginację, wprowadzono do indeksu cyfry rzymskie „I” i „II” na oznaczenie odpowiedniego tomu. W przypadku gdy hasło występowało w obu tomach, najpierw wymienione zostały pozycje z pierwszego, a następnie, po średniku, z drugiego tomu. W indeksie zastosowano raczej niepraktykowany zabieg zastępowania nazwiska kreską, jeśli w szeregu obok siebie spotkały się nazwy kilku autorów o tym samym nazwisku.

W *Dodatku* znalazł się również spis wykorzystanych czasopism, w którym zwykle podane było miejsce ich wydania, niekiedy instytucja sprawcza. Oba tomy wyposażone zostały we wstęp zawierający informacje dotyczące przebiegu prac nad bibliografią oraz jej metody opracowania. Ponadto w każdym tomie znalazły się „Objaśnienia skrótów” występujących w opisach bibliograficznych. Zwracało korzystnie uwagę przejrzyste i celowe ukształtowanie typograficzne bibliografii (rozmiary kolumn, dobór czcionki i układ graficzny).

²⁵ *Wstęp* [w:] K. Daszkiewicz, J. Gąsiorowski, *Polska bibliografia...*, t. 2, s. 8.

²⁶ Metoda ta była popularna w polskich bibliografiach dziedzinowych do 1918 r. Zob. A. Matczuk, *Polskie bibliografie...*, s. 319.

Polska bibliografia wojskowa nie wzbudziła większego zainteresowania w momencie publikacji. Ukazały się zaledwie dwie recenzje tomu 2, ale za to pióra wybitnych znawców bibliografii – Stefana Vrtel-Wierczyńskiego i Stanisława Lama. Recenzenci przyjęli bibliografię bardzo przychylnie. Chwalili dokładność w sporządzaniu opisów bibliograficznych, sposób opracowania indeksów oraz szeroki zasięg wydawniczo-formalny bibliografii²⁷. Wskazano jednocześnie na konieczność uzupełnienia pracy indeksem alfabetycznym oraz wykazem wykorzystanych czasopism. Postulaty te – jak wiadomo – zostały zrealizowane w *Dodatku* do bibliografii, który ukazał się w 1923 r. Zadziwia natomiast brak reakcji, na ukazanie się dzieła, ze strony historyków wojskowości.

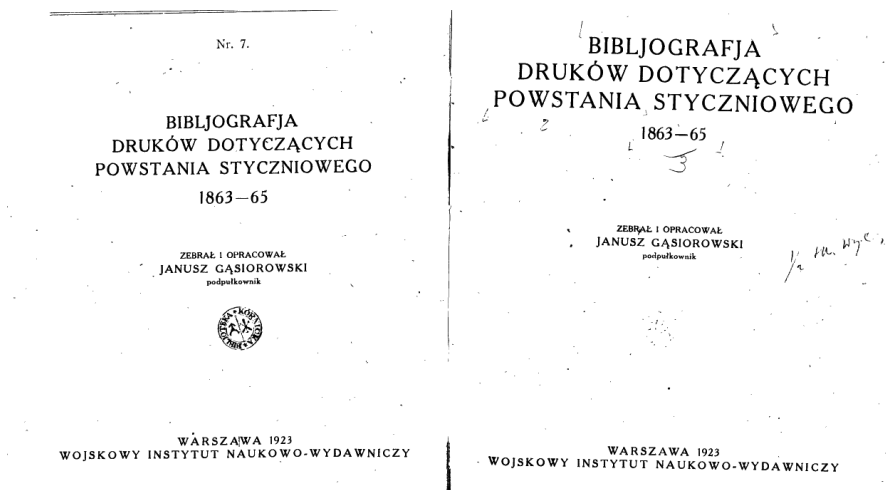
Praca Daszkiewicza i Gąsiorowskiego jest podstawową bibliografią prac dotyczących problematyki wojskowej opublikowanych na przestrzeni tak długiego okresu od XVI w. aż po rok 1920. Stanowi ona poważne osiągnięcie autorów i Oddziału Bibliograficznego CBW. Jednocześnie, z myślą o kontynuacji wydawnictwa, rozpoczęto gromadzenie materiałów i rozbudowywanie kartoteki „Materiały do polskiej bibliografii wojskowej”.

W pierwszym okresie działalności bibliograficznej Gąsiorowskiego motywacje patriotyczne i naukowe były tak poważne, że nie przestając gromadzić materiału do retrospektywnej bibliografii ogólnowojskowej, jednocześnie przygotowywał on dokumentację bibliograficzną na temat powstania styczniowego. Charakteryzując ówczesne warunki pracy naukowo-badawczej w zakresie historii wojskowej powstania, stwierdził, że znaczną przeszkodą w prowadzeniu badań jest brak bibliografii szczegółowej²⁸. Dotychczasowe spisy z tego zakresu miały charakter fragmentaryczny i były niepełne. Okazją do podjęcia prac nad tym cennym kompendium bibliograficznym stała się okrągła pięćdziesiąta rocznica wybuchu powstania styczniowego. Zestawienie było gotowe już w 1913 r., ale wybuch I wojny światowej spowodował, że ukazało się drukiem dopiero w 1923 r. w sześćdziesiątą rocznicę tego ważnego wydarzenia. *Bibliografia druków do powstania styczniowego 1863–1865* została wydana jako siódmy numer w serii „Wydawnictwa CBW”.

Podobnie jak w przypadku *Polskiej bibliografii wojskowej* w realizacji przedsięwzięcia Gąsiorowski zyskał wsparcie i zaangażowanie wielu osób oraz instytucji naukowych, oferujących mu pomoc w gromadzeniu materiału. Odszukanie materiałów było bardzo utrudnione, ponieważ znaczna część książek i czasopism z tego okresu drukowana była na emigracji,

²⁷ S. Lam, „Książka” 1922, nr 2, s. 65–66; S. Vrtel-Wierczyński, „Przegląd Warszawski” 1922, nr 6, s. 439.

²⁸ J. Gąsiorowski, *Wstęp* [w:] *Bibliografia druków dotyczących powstania styczniowego*, Warszawa 1923, s. 5.

Karta tytułowa i kontrtytułowa *Bibliografii druków dotyczących powstania styczniowego 1863–1865*, Warszawa 1923. Źródło: www.wbc.poznan.pl/dlibra/doccontent?id=3201

a wydawnictwa powstańcze ginęły, zostały ukryte bądź skonfiskowane przez władze zaborcze²⁹.

W toku pracy nad bibliografią powstania styczniowego sięgnął Gąsiorowski do *Bibliografii polskiej* Karola Estreichera, katalogów księgarskich, antykwarskich, bieżącej bibliografii ogólnej, *Bibliografii historii polskiej* ogłaszanej od 1902 r. na łamach „Kwartalnika Historycznego”. Wykorzystał również materiały rękopiśmienne Edwarda Maliszewskiego, Mariana Kukiela oraz Stanisława Zielińskiego³⁰. Ponadto wykonał szeroką kwerendę w polskich bibliotekach i Bibliotece Polskiej w Paryżu. Dzięki bogatej bazie źródłowej Gąsiorowskiemu udało się dotrzeć do wielu druków wcześniej nieznanych oraz sprostować błędy i pomyłki występujące w spisach bibliograficznych. W sumie *Bibliografia* podawała 4168 pozycji bibliograficznych.

Początkowo Gąsiorowski planował ograniczyć rejestrację do druków dotyczących głównie samego powstania styczniowego. Ostatecznie jednak włączył także prace odnoszące się do okresu poprzedzającego powstanie, mówiące o przygotowaniach do zrywu niepodległościowego w kraju i na emigracji, prace z okresu powstania listopadowego, co spotkało się z krytyką recenzentów³¹, oraz publikacje, które ukazały się po powstaniu i dotyczyły represji stosowanych przez władze zaborcze.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Stanisław Zieliński jest autorem obszernego kompendium pt. *Bitwy i potyczki 1863–1864*, zawierającego informacje na temat starć zbrojnych powstańców z wojskami carskimi. Zob. B. Bartczak, *Stanisław Zieliński bibliotekarz, bibliograf, publicysta*, Toruń 1998.

³¹ E. Maliszewski, „Bellona” 1924, t. 14, z. 3, s. 314.

Jeśli chodzi o zasięg chronologiczny *Bibliografii*, to chociaż w tytule widnieją lata 1863–1865, nie były to granice ścisłe, bowiem uwzględnione zostały publikacje dotyczące wybranych zagadnień powstania listopadowego (1831) oraz sytuacji w Królestwie Polskim po powstaniu styczniowym. Bazą bibliograficzną objęto druki, które ukazały się do 22 stycznia 1923 r. włącznie. *Bibliografia* rejestrowała dokumenty wydane w kraju i polonica zagraniczne, niezależnie od języka ich publikacji. Obejmowała druki zwarte, druki ulotne, czasopisma, artykuły z czasopism i dzieł zbiorowych, a także muzykalia, dokumenty ikonograficzne i kartograficzne. Autor uwzględnił źródła, opracowania i literaturę piękną. Źródła obejmowały: dokumenty (zbiory praw, akta śledcze i sądowe, sprawozdania urzędowe, noty dyplomatyczne itp.), prasę powstańczą krajową i emigracyjną, podręczniki, regulaminy, instrukcje wojskowe, pamiętniki. Wśród opracowań były monografie, przyczynki dotyczące ludzi i zdarzeń związanych z powstaniem styczniowym. Literaturę piękną stanowiły wszystkie gatunki i rodzaje literackie.

Autor daleko posunął swoją docieklivość w rejestrowaniu pozycji dotyczących problematyki powstania. Zmuszony jednak koniecznością zmniejszenia objętości dzieła zastosował selekcję formalną, pominął m.in. rysunki z lat 1861–1865 i dokumenty życia społecznego, obwieszczenia władz, artykuły okolicznościowe oraz niektóre rodzaje czasopism (np. humorystyczne).

Zasady opisu bibliograficznego, przyjęte w *Bibliografii*, nie odbiegały zasadniczo od metody zastosowanej w retrospektywnej bibliografii wojskowej. Trzeba natomiast podkreślić nowatorskie podejście Gąsiorowskiego do zagadnień opisu druków ulotnych. Ponieważ znaczna część z nich nie posiadała osobnych tytułów, opisywane były pod sfingowanym tytułem, określającym formę piśmienniczą (odezwa, proklamacje, manifesty) i tematem dokumentu, po którym cytowano początkowe wyrazy tekstu (incipit).

Wartość informacyjną spisu podnosiły liczne adnotacje księgoznawcze, rzeczowe i chronologiczne, umieszczone albo bezpośrednio po tytule, albo zaraz po opisie bibliograficznym, albo *a linea* po opisie. Adnotacje te stanowiły ważną pomoc dla czytelnika zwłaszcza przy drukach ulotnych czy dokumentach sądowo-policyjnych.

Bibliografia posiadała dość schematyczny układ, dzielący całość materiału bibliograficznego na trzy główne działy: 1. Źródła, 2. Opracowania, 3. Literatura piękna.

Gąsiorowski zdecydował się na taki właśnie układ, ponieważ stwierdził, że „proste zestawienie alfabetyczne tytułów utrudniłoby korzystanie z niej [bibliografii – przyp. aut.]. Układ chronologiczny nie nadawał się jako mało przejrzysty, a nieraz trudny do ścisłego przeprowadzenia. Podział według treści względnie według omawianych zagadnień musiałby znacznie

zwiększyć rozmiary książki, prócz tego nastęrcza bardzo poważne trudności”³².

Dział pierwszy został podzielony ze względu na rozmiary i różnorodny charakter materiału na kilka poddziałów. Były to: dokumenty, druki ulotne, prasa współczesna (prasa powstańcza, emigracyjna, krajowa), wydawnictwa wojskowe, publicystyka, pamiętniki. W obrębie każdego działu i poddziału zastosowano szeregowanie alfabetyczne. Wyjątek stanowił poddział „Druki ulotne”, w którym odezwy, rozkazy itp. zgrupowane zostały pod wspólnym nagłówkiem np. „Komitet Centralny”, „Komisarz Rządowy” w porządku chronologicznym według daty dziennej. Wydawnictwa wojskowe z okresu poprzedzającego powstanie i z samego powstania wyodrębniono w osobnym poddziale. Dział drugi obejmował opracowania ogólne dotyczące całej epoki, monografie wybitnych ludzi lub zdarzeń, prace dotyczące pewnych zagadnień związanych z powstaniem. I wreszcie dział trzeci rejestrował literaturę piękną dotyczącą powstania, a więc powieści, nowele, poezję, utwory sceniczne, pieśni, a także modlitwy oparte na motywach powstania.

W obrębie każdego działu czy poddziału formalnego pozycje uszeregowane zostały alfabetycznie według nazw autorów, pierwszych rzeczowników tytułu w przypadku dzieł anonimowych oraz pierwszego wyrazu, gdy tytuł stanowiło zdanie. W ramach hasła autorskiego prace uporządkowano alfabetycznie według pierwszego wyrazu tytułu. Druki ulotne nieposiadające własnego tytułu wykazywane były pod nazwą autora i grupowane pod wspólnym nagłówkiem (odezwy, dekret, proklamacje, manifesty, rozkazy itp.) w porządku chronologicznym według daty ukazania się.

Walory informacyjne *Bibliografii* podnosił rozbudowany system odsyłaczy. Najczęściej odsyłały one do form pobocznych nazw autorów, współautorów, tytułów dzieł anonimowych do wykrytego nazwiska autora. Ponieważ w pracy przyjęto zasadę jednokrotnego przydziału rzeczowego, w związku z czym występowały dość liczne odsyłacze numerowe dla publikacji należących do więcej niż jednego działu oraz odsyłacze uzupełniające, kierujące do materiałów pokrewnych.

Bibliografia została wyposażona w dwa indeksy: alfabetyczny („Skorowidz nazwisk i wyrazów naczelných”) i przedmiotowy („Skorowidz rzeczowy”). Indeks alfabetyczny wykazywał poza autorami także nazwy wszystkich współpracowników oraz tytuły pozycji opisanych pod hasłem tytułowym. Indeks przedmiotowy, mający charakter wyszczególniający, niewątpliwie ułatwiał korzystanie z bibliografii, choć często autor zbyt sztywno trzymał się sformułowań występujących w tytułach.

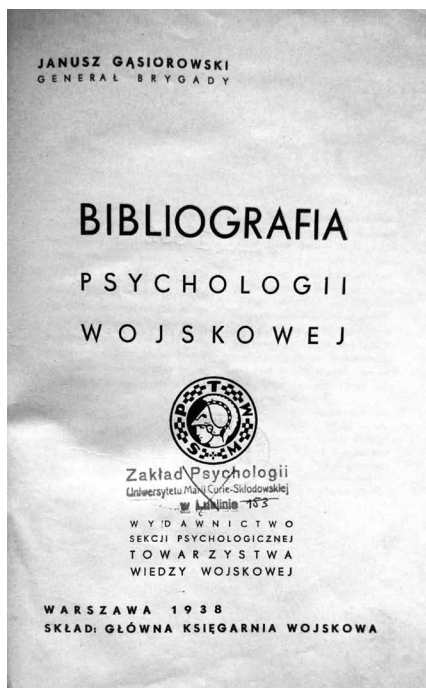
Niewątpliwie największą wartością *Bibliografii* był fakt zebrania obfitych materiałów. Trzeba podkreślić ogrom żmudnej pracy włożonej

³² J. Gąsiorowski, *Wstęp...*, s. 8.

w poszukiwanie pozycji bibliograficznych rozproszonych w wielu publikacjach i wydobyć wiele prac ukrytych w książkach i czasopismach. Mimo pewnych niedociągnięć metodycznych *Bibliografia* jest pozycją ważną, zajmującą poczesne miejsce w historii bibliografii polskiej.

Czołowe miejsce w działalności bibliograficznej Gąsiorowskiego zajęła *Bibliografia psychologii wojskowej* wydana w 1938 r. Jej ukazanie się było wydarzeniem wielkiej wagi naukowej. W tym czasie była to najbardziej obszerna publikacja bibliograficzna tego typu na świecie³³.

Autor jeszcze przed wojną, jak to wyjaśnia w przedmowie, studiując psychologię na uniwersytecie krakowskim i kształcąc się wojskowo pod kierunkiem Józefa Piłsudskiego, zespolił oba te zainteresowania w postaci studium bibliograficznego psychologii walki i wojska³⁴. Zaczął poszukiwać materiałów w literaturze zagranicznej dotyczących psychologii walki, wojny i wojska. Zdał sobie wówczas sprawę, że piśmiennictwo z tego zakresu nie było w żaden sposób usystematyzowane, a w podręcznikach, katalogach bibliotecznych i księgarskich nie było działu poświęconego psychologii wojskowej. Postanowił więc zgromadzić materiał bibliograficzny z tej dziedziny, aby ułatwić sobie i kolegom pracę nad zdobywaniem wiadomości z tej tematyki. Początkowo zestawienie, liczące ok. 1000 opisów, miało być wydane przez CBW w 1926 r., jednak gdy z propozycją opublikowania bibliografii wystąpiło Towarzystwo Wiedzy Wojskowej (dalej TWW), Gąsiorowski postanowił uzupełnić i na nowo uporządkować

Karta tytułowa *Bibliografii psychologii wojskowej*, Warszawa 1938. Źródło: Biblioteka Instytutu Psychologii UMCS w Lublinie

³³ H. Bayne, I. Bry, *Bibliographic approach to establishment of a psychiatric library*, „Bulletin of the Medical Library Association” 1951, z. 4, s. 277.

³⁴ J. Gąsiorowski, *Przedmowa* [w:] *Bibliografia psychologii wojskowej*, Warszawa 1938, s. IX. Zainteresowanie psychologią wojskową towarzyszyło Gąsiorowskiemu do końca życia. Niejako zwieńczeniem jego aktywności i badań w tej dziedzinie była praca *Zadania i rozwój psychologii wojskowej*, która ukazała się w 1946 r. we Włoszech nakładem Towarzystwa Wiedzy Wojskowej 2 Korpusu. Zob. A. Zieliński, *Książka polska we Włoszech. Repertuar wydawniczy Drugiego Korpusu i oficyn z jego orbity, 1944–1947*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2003, s. 323.

zebrany materiał bibliograficzny, zwłaszcza że po zakończeniu I wojny światowej ilość publikacji z zakresu psychologii wojskowej znacznie się zwiększyła. *Bibliografia psychologii wojskowej* została wydana w Warszawie przez Wydawnictwo Sekcji Psychologii TWW w roku 1938. Niewielki wcześniej materiał miał przekształcić się w olbrzymie dzieło, liczące 779 stron i zawierające 6 382 pozycje bibliograficzne.

Gąsiorowski pragnął swoją *Bibliografią* obudzić żywsze zainteresowanie wiedzą wojskową, a także ułatwić orientację w różnorodnych zagadnieniach tej dziedziny osobom, które zdawały sobie sprawę z doniosłej roli, jaką mogła odegrać psychologia w organizacji polskiej armii i przyszłej wojnie. *Bibliografia* przeznaczona była nie tylko dla osób specjalizujących się w badaniu psychologii wojskowej i instruktorów armii, ale także dla wszystkich tych oficerów, którzy interesowali się nauką.

Zakres *Bibliografii psychologii wojskowej* był bardzo bogaty, poza psychologią wojskową (w węższym rozumieniu tego terminu t.j. psychologii żołnierza, armii, walki i wojny, zagadnień wyszkolenia i wychowania wojskowego oraz rozkazodawstwa wojskowego) obejmowała prace z zakresu psychologii ogólnej, zagadnienia najważniejsze dla wojska, jak strach, odwaga, zmęczenie, honor itp., a nadto dzieła zasadniczo wiążące się z psychologią wojskową z zakresu innych dyscyplin, jak psychotechnika, medycyna wojskowa, filozofia i socjologia wojny itd.

Bibliografia rejestrowała piśmiennictwo polskie i obce opublikowane od początku XIX w. do 1933 r. Prace wcześniejsze z XVII i XVIII w. odnotowane zostały tylko w wyjątkowych wypadkach. Około 90% stanowiły pozycje z lat 1900–1933. Uwzględniono przy tym obok prac pisanych w języku polskim, angielskim, francuskim, niemieckim, rosyjskim i włoskim również pisane w językach: bułgarskim, czeskim, duńskim, estońskim, hiszpańskim, holenderskim, litewskim, portugalskim, rumuńskim, serbskim i węgierskim, czym się ta bibliografia od innych korzystnie wyróżniała. Rejestracją objęto wydawnictwa zwarte, jak też artykuły z czasopism i wydawnictwa zbiorowych oraz rozprawy z dzieł zbiorowych. Pod względem piśmienniczym *Bibliografia* uwzględniała: encyklopedie, publicystykę, sprawozdania, recenzje, polemiki, literaturę piękną, pamiątniki, dzienniki wojenne i powieści dotyczące przeżyć żołnierzy w walce.

Zasadniczo Gąsiorowski ograniczył się do odnotowania ważniejszych pozycji, które stanowiły istotny materiał do studiowania psychologii wojskowej. Aby nie zwiększać objętości bibliografii, autor pominął opisy wszystkich wydań i cytował w zasadzie tylko te najłatwiej dostępne, zaznaczając ewentualnie inne wydania, o ile różniły się one zasadniczo od wcześniejszych edycji. Było to właściwe z punktu widzenia zadań informacyjnych, ale można to było traktować jako mankament z punktu widzenia dokumentacji historycznej.

Zasady i forma opisu bibliograficznego właściwie nie zmieniły się w porównaniu z wcześniejszymi bibliografiami. Jako regułę Gąsiorowski przyjął pomijanie formatu w opisie książek, ponieważ – jak pisze – „informacja ta jest zbędna, ponieważ przeważnie część książek ma format normalny (8°)”³⁵. Przekonywującym zabiegiem, wcześniej nie stosowanym przez autora, było wprowadzenie w opisach utworów z prac zbiorowych formułek typu „drukowane w:”, „zawarte w wydaw.”, „w:”, które w widoczny sposób odróżniły zapis utworu od zapisu artykułu z czasopism³⁶.

Większość pozycji bibliograficznych zaopatrzona została w adnotacje objaśniające. Charakter adnotacji wskazywał na to, że wiele opisów zrobił Gąsiorowski na podstawie autopsji. Obok adnotacji księgoznawczych, informujących o związkach bibliograficznych publikacji, odbitkach, przedrukach, streszczeniach, obficie towarzyszyły opisom adnotacje treściowe, zwłaszcza przy pozycjach obcojęzycznych.

Bibliografi nadano układ alfabetyczny według nazwisk autorów i pierwszych rzeczowników tytułu dzieł anonimowych. W obrębie hasła autorskiego pozycje bibliograficzne uporządkowane zostały alfabetycznie według tytułów prac. W jeden wspólny szereg wraz z hasłami alfabetycznymi wtopione zostały odsyłacze autorskie i tytułowe, ułatwiające dotarcie do poszukiwanej pozycji. Zastosowany sposób porządkowania materiału bibliograficznego został pozytywnie oceniony przez recenzentów³⁷.

Aby ułatwić czytelnikowi poszukiwanie informacji zaopatrzył Gąsiorowski swoje dzieło w dwa indeksy: autorów polskich i przedmiotowy („Zestawienie rzeczowe”). Indeks autorów polskich objął 305 haseł autorskich i 608 tytułów dzieł anonimowych. Dodatkowo pod hasłem „Anonim” wykazano 30 prac polskich autorów, których nazwisk nie zdołano ustalić. Szczególnie cenny był indeks przedmiotowy, gdyż ułatwiał poszukiwania materiałów pod kątem ich treści (około 430 haseł). Hasła rzeczowe występujące w indeksie „stanowią – jak pisze autor – pewnego rodzaju skrót, ponieważ bibliografia zajmuje się psychologią wojskową, należałoby przy każdym hasle dodać «psychologia», a więc np. zamiast walka, żołnierz itp. psychologia walki, psychologia żołnierza”³⁸. Sprawność informacyjną indeksu podnosiły odsyłacze całkowite (od synonimów) i odsyłacze uzupełniające (do haseł pokrewnych). Gąsiorowski jako autor był zainteresowany upowszechnieniem bibliografii za granicą. Dlatego zaopatrzył *Bibliografię* nie tylko w przedmowę w języku francuskim, ale podawał hasła rzeczowe w tym języku.

³⁵ J. Gąsiorowski, *Przedmowa...*, s. XV.

³⁶ A. Matczuk, *Polskie bibliografie...*, s. 262–263.

³⁷ A. Dryjski, „Nowa Książka” 1938, s. 1, 6.

³⁸ J. Gąsiorowski, *Przedmowa...*, s. XIV.

Pod względem edytorskim *Bibliografia psychologii wojskowej* sporządzona została wzorowo. Obok przedmowy w języku polskim i francuskim, spisu treści zaopatrzona została w wykaz skrótów występujących w opisach oraz spis wykorzystanych czasopism wraz z ich skrótami.

Istotnym wzbogaceniem dzieła była graficzna prezentacja danych statystycznych zestawionych materiałów, zamieszczona na końcu *Bibliografii*. Wykres słupkowy obrazował rozwój ilościowy piśmiennictwa z psychologii wojskowej do roku 1933 po względem formy wydawniczej (książki, artykuły), z rozbiciem według języków i według daty wydania.

Ogółem w *Bibliografii* zarejestrowano 6382 tytuły pozycji, w tym 2666 książek (42%) i 3716 artykułów (38%).

Podział pozycji według języków przedstawiał się następująco:

Niemiecki – 941 (książki) + 897 (artykuły) = 1839 (28,4%)

Francuski – 936 + 650 = 1586 (24,9%)

Rosyjski – 259 + 654 = 913 (14, 4%)

Angielski – 152 + 628 = 780 (12,3%)

Polski – 258 + 407 = 665 (10,5%)

Włoski – 68 + 240 = 308 (4,9%)

Różne – 52 + 240 = 292 (4,6%).

Podział pozycji według czasu ogłoszenia:

Wiek XVII–XVIII – 18 (0,3%)

1801–1872 – 76 (1,2%)

1873–1906 – 570 (8,9%)

1907–1914 – 763 (12,0%)

1915–1933 – 4955 (77,6%).

Krytyka naukowa powitała z entuzjazmem ukazanie się *Bibliografii*. Recenzje podkreślały przede wszystkim nowatorski charakter dzieła, zwracały uwagę na jego nieodzowność i przydatność w badaniach naukowych. Bardzo dobitnie podkreślano w ocenach *Bibliografii*, że wychodzi ona naprzeciw potrzebom rodzącego się w Polsce doniosłego działu – psychologii wojskowej. Tadeusz Nałęcz pisał m.in.: „Jako dyscyplina bardzo młoda, psychologia wojskowa nie miała dotąd nie tylko w Polsce, lecz i w Europie swojej bibliografii. Dopiero kapitalne dzieło gen. Gąsiorowskiego stwarza podwaliny, umożliwiające szerszym zastępom badaczy studia w tym zakresie”³⁹.

Na ten sam aspekt zwracał uwagę w swojej recenzji wybitny fenomenolog i psycholog Leopold Blaustein: „Całe wydawnictwo owiane jest wiarą w trafność motta, którymi są słowa Józefa Piłsudskiego: *Podstawą armii jest dusza prostego żołnierza*. We wszystkich szczegółach gruntownie przemysłowego układu książki uwidacznia się chęć pomocy w poszukiwaniu praw tej duszy specjalistom–psychologom i wychowawcom wojskowym. Nie myśli

³⁹ T. Nałęcz, *Psychologia wojskowa*, „Wiadomości Literackie” 1938, nr 13, s. 4.

autor tylko o polskich uczonych i oficerach, bo tekst francuski wielu objaśnień służyć ma udostępnieniu bibliografii również osobom, nie znającym języka polskiego”⁴⁰. Przy okazji wyrażał żal, iż nie dokonano selekcji podanych pozycji bibliograficznych z punktu widzenia ich wartości i nieodzowności ich uwzględniania przez pracowników naukowych za pomocą np. jednej czy więcej gwiazdek przy ważniejszych tytułach.

Pochwalił dzieło również Albert Dryjski, docent psycholog eksperymentalnej i wychowawczej Uniwersytetów Warszawskiego i Poznańskiego, stwierdzając: „Praca Gąsiorowskiego jest nadzwyczaj sumienna i wyczerpująca. Można by tylko zrobić małe zastrzeżenie, a mianowicie, że tytuł jej brzmi zbyt skromnie, gdyż bierze ona pod uwagę dzieła nieposiadające bezpośredniego związku z psychologią”⁴¹. Jednocześnie zaapelował, aby autor zechciał dzieło dokończyć tzn. opracować także bibliografię, która ukazała się po 1933 r.

O wartości merytorycznej i oryginalności problemowej *Bibliografii psychologii wojskowej* świadczy fakt, iż znalazła się ona w kanonie lektur zalecanych nauczycielom propedeutyki filozofii przez konferencję regionalną zorganizowaną przez Sekcję Psychologiczną Towarzystwa Wiedzy Wojskowej we Lwowie w 1938 r.⁴²

Podczas II wojny światowej i po jej zakończeniu praca Gąsiorowskiego wywołała również szerokie zainteresowanie wśród uczonych zagranicznych w związku z rozwojem badań z zakresu psychologii wojny, walki i wojska⁴³. Szczególne zaciekawienie wzbudziła ona w Stanach Zjednoczonych. W 1941 r. ukazał się numer specjalny „Psychological Bulletin” poświęcony w całości różnym aspektom psychologii wojskowej, w którym często przywoływano *Bibliografię* Gąsiorowskiego⁴⁴. Co więcej, zamieszczone w niej zestawienia statystyczne stały się przedmiotem szczegółowej analizy amerykańskiego psychologa Heinza L. Ansbachera⁴⁵. O dużej poczytności i popularności dzieła świadczył fakt przetłumaczenia indeksu rzeczowego na język angielski przez Ansbachera; indeks pojawił się na mikrofilmie dzieła, sprzedawanym przez Uniwersytet Browna⁴⁶.

Janusz Gąsiorowski pozostawił po sobie opracowania bibliograficzne o trwałej wartości, stanowiące poważną pozycję w dorobku bibliografii

⁴⁰ L. Blaustein, *Z psychologii wojskowej*, „Przegląd Współczesny” 1938, t. 63, s. 140–141.

⁴¹ A. Dryjski, „Nowa Książka” 1938, s. 1, 6.

⁴² L. Blaustein, *Psychologia wojskowa a nauczanie psychologii w szkole*, „Dziennik Urzędowy Kuratorium Okręgu Szkolnego Lwowskiego” 1939, nr 2, s. 52–54.

⁴³ H. F. Tecoz: *Verschiedene Aspekte der Militärpsychologie*, „Allgemeine Schweizerische Militärzeitung” 1944, z. 5, s. 434; H. Bayne, I. Bry: *Bibliographic approach...*, s. 274–283.

⁴⁴ Zob. „Psychological Bulletin” 1941, nr 6.

⁴⁵ H. L. Ansbacher, *The Gąsiorowski Bibliography of military psychology*, *ibidem*, s. 505–508.

⁴⁶ H. Bayne, I. Bry, *Bibliographic approach...*, s. 276.

polskiej, której służył z oddaniem przeszło czterdzieści lat. Należy podkreślić, że stworzył niezastąpione źródła informacji wojskowej dla współczesnych i przyszłych pokoleń. Jego dzieł bibliograficznych nie sposób przecenić. Działalność bibliograficzna Janusza Gąsiorowskiego zapewniła mu w historii bibliografii i nauki polskiej trwałe i ważne miejsce. Łączy ona w sobie cechy patriotyzmu zaangażowanego w odzyskanie niepodległości przez Polskę i oddania dokumentacji bibliograficznej piśmiennictwa wojskowego. Nad metodą bibliograficzną Gąsiorowski pracował stale, udoskonalając ją, aby przekazać użytkownikowi wartościowe i funkcjonalne narzędzie informacji. Prace Gąsiorowskiego znalazły powszechne uznanie i akceptację nie tylko na gruncie polskim, ale także za granicą.

STRESZCZENIE

Alicja Matczuk, Generał i bibliograf. Janusz Tadeusz Gąsiorowski (1889–1949)

Generał Janusz Tadeusz Gąsiorowski (1889–1949) zapisał się na trwałe w historii bibliografii polskiej i dziejach wojskowości jako autor pierwszych samoistnych bibliografii wojskowych. Głównymi dziedzinami jego zainteresowań stały się bibliografia polskiego piśmiennictwa wojskowego i powstanie styczniowe, do których dołączyła później psychologia wojskowa. W latach 1921–1923 wspólnie z Kazimierzem Daszkiewiczem opublikował *Polską bibliografię wojskową*, stanowiącą podstawową bibliografię piśmiennictwa wojskowego wydanego od XVI w. do roku 1920. W 1923 r. ukazała się *Bibliografia druków powstania styczniowego 1863–1865* upamiętniająca 60. rocznicę tego ważnego wydarzenia. Jednak największy rozgłos i uznanie przyniosła Gąsiorowskiemu *Bibliografia psychologii wojskowej* (1938). Była to wówczas najbardziej obszerna publikacja bibliograficzna z tego zakresu na świecie. Podczas II wojny światowej i po jej zakończeniu dzieło to cieszyło się dużym zainteresowaniem wśród uczonych zagranicznych, zwłaszcza amerykańskich, w związku z rozwojem badań z zakresu psychologii wojny, walki i wojska.

Słowa kluczowe: Janusz Tadeusz Gąsiorowski, bibliografia wojskowa – historia, bibliografia w okresie międzywojennym

SUMMARY

Alicja Matczuk, General and bibliographer. Janusz Tadeusz Gąsiorowski (1889–1949)

General Janusz Tadeusz Gąsiorowski (1889–1949) earned an outstanding position in the history of Polish bibliography as the author of the first self-contained bibliographies of military history. The main areas of his interest were bibliography of Polish military literature, January Uprising and later military psychology. In

1921–1923 he published *Polish military bibliography* jointly with Kazimierz Daszkiewicz which became cornerstone bibliography of military affairs published between 16th century and 1920s in Poland. In 1923, *Bibliography of the printouts of January Insurrections 1863–1865* was published, commemorating the 60th anniversary of this important event. However, the greatest publicity and recognition was given to Gąsiorowski's *Bibliography of military psychology* (1938), the most comprehensive bibliographic publication in this field worldwide. During the Second World War and after its end, the work enjoyed great interest among foreign scholars, especially American, researching into psychology of war, combat and army.

Keywords: Janusz Tadeusz Gąsiorowski, bibliography of the military history, bibliography in the 20s and 30s.

РЕЗЮМЕ

Алиция Матчук. Генерал и библиограф. Януш Тадеуш Гонсёровский (1889–1949)

Генерал Януш Тадеуш Гонсёровский (1889–1949) навсегда вписался в историю польской библиографии и военных событий как автор первых независимых военных библиографий. Главными сферами его интересов стали библиография польской военной письменной словесности и январское восстание, к которым присоединилась позднее военная психология. В 1921–1923 гг. совместно с Казимежем Дашкевичем он опубликовал *Польскую военную библиографию*, являющуюся основной библиографией военной письменной словесности, изданной с XVI века до 1920 г. В 1923 г. была издана *Библиография печатных материалов январского восстания 1863–1865*, в память о 60-ой годовщине этого важного события. Однако самую сильную реакцию и признание Гонсёровского спровоцировала *Библиография военной психологии* (1938). В то время это была самая полная библиографическая публикация в мире, связанная с этой темой. Во время Второй мировой войны и после ее окончания этот труд вызывал огромную заинтересованность заграничных ученых, особенно американских, в связи с развитием исследований в области психологии войны, борьбы и армии.

Ключевые слова: Януш Тадеуш Гонсёровский, военная библиография – история, библиография в межвоенный период